

Aernout van Buchell bezoekt De Meern

Opgedragen aan Dick Gravendeel

Door

E.P. Graafstal

Ruim 400 jaar geleden bracht de bekende Utrechtse historicus en oudheidkundige Aernout van Buchell een bezoek aan De Meern. Op 14 april 1591 ging hij samen met zijn boezemvriend Jan de Witt op visite bij Jacob Sanders, de slotvoogd van Nyvelt; twee maanden eerder had Van Buchell een bizar verhaal gehoord over een woedende spin en een ontplofende pad in de tuinen van het kasteel. Na bezichtiging van de zeldzame collectie bomen en planten toog hij met De Witt naar de Hoge Woerd, op zoek naar Romeinse oudheden! Het resultaat schetste Van Buchell in zijn dagboek, dat wordt bewaard in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek. Vier eeuwen later laten de vondsten zich moeiteloos determineren. Een uniek bericht van een dagje De Meern, opgetekend door de 26-jarige Buchelius.

Onze hoofdpersoon (zie afb. 1) werd op 18 maart 1565 te Utrecht geboren als zoon van Aernout van Buchell, een 59-jarige kanunnik uit de lagere adel. Nog voordat deze in 1573 stierf, trouwde zijn moeder Brigitta Jans met de landmeter Johan Adriaansz. Ruysch. Van 1574 tot 1581 bezocht Van Buchell de bekende Hiëronymus-school aan de Kromme Nieuwegracht, het latere Stedelijk Gymnasium. Zijn studie aan de Leidse universiteit moest hij in 1583 al na een half jaar onderbreken vanwege een slepend conflict met de curator van zijn vaderlijk erfdeel. De volgende vijf jaren verblijft Van Buchell grotendeels in het buitenland. Aanvankelijk studeert hij rechten in Douai (1584-1585), maar in Parijs, waar hij bijna een jaar blijft, raakt hij verslingerd aan de oudheden. Terug in Utrecht besluit hij al gauw tot een tweede grote reis, ditmaal door Duitsland en Italië; drie maanden verblijft hij in Rome (1587-1588). In de jaren rond 1590 leidt Van Buchell een rustig leven in en rond zijn geboortestad, afgewisseld door twee korte dienstbetrekkingen, bij hoge edelen. Na in 1593 eindelijk een graad in de rechten te hebben bemachtigd, vestigt hij zich als advocaat aan het Hof van Utrecht. In de dood van zijn zoon en enig kind (1611) vindt hij aanleiding om de draad van zijn historische studies weer op te vatten. „Vanaf dat moment”, zegt hij 25 jaar later in een brief, „heb ik mij zoveel mogelijk uit het openbare leven en de rechtspraktijk (waar ik van nature een afkeer van had) teruggetrokken en ben ik geleidelijk met de Muzen gaan leven”. De laatste dertig jaar van Van Buchells leven speelden zich grotendeels af in diens enorme bibliotheek en achter diens schrijftafel, vanwaar hij contacten onderhield met talrijke geleerden en geleterden. Hij stierf op 15 juli 1641 en ligt begraven in de Geertekerkerk 1).

Temidden van onze oudere geschiedschrijvers is Van Buchell een zonderlinge figuur. Zelden heeft iemand zo veel materiaal verzameld en er zo weinig mee gedaan. Wie een goede indruk wil krijgen van deze onvermoeibare verzameldrift, moet de catalogi van het Rijksarchief of de Universiteitsbibliotheek te Utrecht eens inzien. Het is nauwelijks te geloven wat deze man in de loop van zijn leven allemaal heeft overgeschreven, nagetekend en bijeengesnuffeld; hele schaduwichieven heeft Van Buchell in het leven geroepen. Genealogen kennen hem vooral vanwege de onafzienbare gegevensbestanden die hij met name over de Stichtse en Hollandse adelsgelachten heeft aangelegd, alles moeizaam bijeengebracht uit middeleeuwse oorkonden, kronieken en grafschriften. Van Buchell schijnt dit eindeloze gepluis ten dienste te hebben gezien van het levenswerk waar hij vanaf ongeveer 1615 mee bezig was: een nieuwe uitgave van de bisschopskronieken van Johannes de Beka (ca. 1350) en Wilhelmus Heda (ca. 1520), voorzien van historisch commentaar. In 1622 ging het persklare manuscript in Heidelberg verloren in de woelingen van de 30-jarige oorlog; aan een tweede versie is Van Buchell tot zijn dood blijven slijpen. Maar toen de enige zelfstandige publicatie die hij op zijn naam heeft staan, in 1643 dan eindelijk verscheen, werd *Over de Utrechtse bisschoppen* algemeen erkend als een meesterwerk; pas in 1973 is het vervangen door een nieuwe uitgave. Tegenwoordig staat wel vast dat Van Buchell in de moeizame reconstructie van de middeleeuwse geschiedenis van Holland en Utrecht, waar het vooral op een degeden kennis van de oorkonden en een scherpe bronnenkritiek aankwam, pionierswerk heeft verricht, al zijn de vruchten daarvan via zijn gulle correspondentie met andere geleerden voor een groot deel elders gegroeid.

1. Voor een uitgebreide levensschets: G. Brom en L.A. van Langeraad (ed.), *Diarium van Arend van Buchell*. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap, derde serie, 21 (Amsterdam 1907) [voortaan aangehaald als *Diarium*] i-civ. Curieus blijft: S. Muller Fz., *Schetsen uit de middeleeuwen* (Amsterdam 1914) 369-462, inz. 378-388 en 440-447. Zie verder: *Notae quotidianae van Aernout van Buchell*, J.W.C. van Campen ed., Werken Hist. Gen., 3e serie, 70 (Utrecht 1940) v-xv. - Portret: D. Franken, *l' Oeuvre gravé des Van de Passe* (Amsterdam - Paris 1881) nr. 503. A. Hulshof en P.S. Breuning ed., „Brieven van Johannes de Wit aan Arend van Buchel en anderen” in: *Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap* 60 (1939) 87-208, inz. 179, 180; en ‘Zes brieven van Joh. de Wit aan Arend van Buchel’ in: *BMHG* 61 (1940) 60-99, inz. 78. De Witt oordeelde waarschijnlijk te streng; vgl. het sterk gelijkende portret van Van Buchell uit 1610, geschilderd door Paulus Moreelse: *Keuze uit tien jaar aanwinsten 1951-1961* (Centraal Museum Utrecht 1961) nr. 67, afb. 9. - Citaat: brief aan Johan van Beverwijk (1636); *Diarium*, xxiv.

1. Portret van Aernout van Buchell op 49-jarige leeftijd (1614), vervaardigd door de bekende graveur Chrispijn van de Passe de oudere (ca. 1560-1637), die vanaf 1612 te Utrecht woonde; hij stond bekend om zijn fijne burijn. Jan de Witt, aan wie Van Buchell natuurlijk meteen een exemplaar had toegestuurd, schreef zijn vriend op 21 mei 1615 vanuit Parijs dat het portret inderdaad „zorgvuldig afgewerkt” was. Tegelijk echter liet hij doorschemeren dat hij het niet zo gelukkig getroffen vond; maar goed, dat gold ook voor het portret van Erasmus door Dürer. Kort daarop ontving De Witt bovenstaande, bijgewerkte versie, waaraan bovendien een Latijns vers van G. Elburgh was toegevoegd. De vertaling luidt: „Wat heb je eraan het gezicht van Van Buchell te tekenen? Het beste blijft verborgen in zijn geleerde inborst.” De Witt antwoordde al op 31 juli: over de retouches laat hij zich niet uit, maar over het gedicht zegt hij met een woordspeling: „Het verbergt veel met weinig woorden”.

Aernout van Buchell heeft zijn leven lang dagboek gehouden. Of misschien moet men zeggen: kroniek. Want wat wij daarvan overhebben, is een merkwaardig mengsel van optekeningen uit zijn eigen leven, voorvallen in zijn verblijfplaats, en berichten over gebeurtenissen verder weg, veelal krijgsverrichtingen. Alles wat hem inviel, ter ore of voor ogen kwam, krabbelde hij neer op losse briefjes of in een van zijn talloze notitieboekjes, soms vergezeld van schetsjes - diezelfde pathologische verzamelwoede. Later schreef hij deze losse notities in tijdsvolgorde aaneen in katernen, bedoeld om te worden ingebonden; voor de jaren 1634-1641 is iets dergelijks bewaard gebleven. Ook het journaal over de eerste 35 jaar van zijn leven, waaruit wij aanstonds zullen gaan putten, is compleet bewaard; het beslaat twee dikke folianten. Van Buchell voorzag het van een fraaie titelpagina, een voorwoord

en talrijke ingekleurde tekeningen; hij verknipte zelfs een boek om elk nieuw jaar met een monumentale gedrukte initiaal te kunnen laten beginnen - nét echt. Blijkens het voorwoord is Van Buchell in 1587 aan dit grote werk begonnen; in 1592 voegde hij er een korte beschrijving van zijn geboortestad aan toe. Maar ook toen hij eenmaal „bij” was, bleef Van Buchell waarschijnlijk via aantekenboekjes werken. Tot zeker 25 jaar na de sluitdatum (1599) heeft hij toevoegingen en verbeteringen aangebracht.

Het *Diarium*, zoals deze kroniek over de jaren 1560-1599 bekend staat, geeft ons een kaleidoscopisch beeld van de snel veranderende wereld van de late 16e eeuw en van de berichtenstroom die daarin omging. We horen over de strijd tussen Maurits en Parma en over heksenprocessen, over de kerkelijke omwenteling in het Sticht en over hoogwater in de Rijn, over de lotgevallen van de Utrechtse *society* en over misdadigers en terechtstellingen. In deze hectische wereld moet Van Buchell zijn plaats zien te vinden, maar het lukt hem, althans tot 1593, niet goed. Hij observeert en noteert, maar neemt er niet aan deel. Vooral rond 1590 ademt het dagboek de rusteloze verveling van een verwaarloosd talent, dat gebukt gaat onder zijn povere adelstitel en een onbekroonde geleerdheid - zij werken verlamdend op elkaar. Zijn vader heeft hem een bescheiden vermogen nagelaten, maar het is te weinig om er als een *grand seigneur* van te leven en toch te veel om maatschappelijke ambities na te jagen. Nergens weet Van Buchell zich te schikken. Wanneer hij als 23-jarige zijn wacht moet draaien en de luitenant van de schutterij, een kleermaker nog wel, hem wijst op zijn ondeugdelijke uitrusting, wordt deze terstond uitgedaagd tot een duel. De luitenant echter haalt zijn schouders op en beboet Van Buchell. Deze verbijt zich in zijn dagboek: „Zo worden wij gekweld door het allerlaagste volk en het uitvaagsel der stad. Dat zijn nu de vruchten van onze aristocratie!” Maar wanneer hij tijdens een van zijn dienstbetrekkingen opeens in Haagse kringen verkeert, dan hangt Van Buchell in zijn dagboek de Erasmus uit en laat hij zich in de meest neerbuigende termen uit over de ijdele frasen van al die fraai betitelde heren. Maar ook tot de geestelijke adel durft hij zich, ondanks al zijn kritische gaven, niet te rekenen. Hij verbaast ons door zijn jonge geleerdheid en veelzijdige interesse, die reikt van de oorsprong der talen tot aan de duinviooltjes in Alkmaar, maar weet Van Buchell in deze fase van zijn leven moeilijk richting te geven.

Toen Van Buchell in 1591 De Meern bezocht, was hij net terug uit Den Haag, waar hij negen maanden als secretaris in dienst was geweest bij Walraven van Brederode, heer van Cloutingen, Vianen en Ameide, eerste edele van Holland. Hij had in het gevolg van prins Maurits verkeerd en met de Nassaus en Marnix van St. Aldegonde gedineerd. Maar hij had er niet kunnen aarden, in die glazen kooi, gewend als hij was aan zijn vrijheid. Eenmaal terug in Utrecht, hervatte hij terstond zijn oude liefhebberijen. Binnen enkele dagen stond hij op de Hoge Woerd, samen met zijn boezemvriend Jan de Witt. Zij deelden een vurige passie voor alles wat met de Romeinse oudheid te maken had, zeker wanneer dit uit vaderlandse bodem kwam; in 1589 waren ze er al eens samen op uitgetrokken om in Vechten naar oudheden te zoeken. Dat verbaast ons toch, wij die opgegroeid zijn met het leeuwemerg van de „Tachtigjarige oorlog” aan het begin van de „Tien jaren” (1588-1598), waarin de jonge Republiek op

2. Spaanse raids: *Diarium*, 184, 193, 203, 207 (Heicop), 223; cf. 235, 329. Naast de notitie over Heicop schreef Van Buchell later: „als ik me niet vergis [werden de koeien geroofd van het land] van Johan Hendriksz. Wyckersloot”; deze was een verwant van Van Buchell (433).

leven en dood strijdt voor zijn onafhankelijkheid, vermeien onze fijnbesnaarde jongelingen zich in de oudheden van hun geboortestreek. In 1589 stond de vijand nota bene voor Vianen - twee uur van Utrecht! Het dagboek noteert in die jaren talrijke plundertochten van Spaanse troepen onder de rook van Utrecht. In augustus 1589 bijvoorbeeld roofden enkele soldaten 18 koeien uit de polder Heicop onder Oudenrijn; „het mag een wonder heten dat ze dat hele eind veilig hebben kunnen afleggen, tenzij ze zich als boeren hebben voorgedaan”, zo luidt het droge commentaar van Van Buchell 2).

Een kijkje op Nyvelt

Voordat Van Buchell en De Witt op de Hoge Woerd hun geluk gingen beproeven, brachten zij een bezoek aan kasteel Nyvelt, even voorbij De Meern ten zuiden van de Oude Rijn. Van Buchell had daar sinds kort een kennis in de persoon van Jacob Sanders, de slotvoogd. Hij had hem leren kennen tijdens zijn dienstbetrekking bij Van Brederode. Diens vrouw, Wilhelmina van Haeften, was in 1579 in bezit geraakt van en vervolgens beleend met deze Utrechtse ridderhofstad. En als hun beider secretaris had Van Buchell natuurlijk de correspondentie met de slotvoogd moeten onderhouden. Hij had al gauw sympathie opgevat voor de beklagenswaardige Sanders, die al jaren zat te wachten op het geld dat hij trouwhartig in de wederopbouw van het kasteel had gestoken. Ook Van Buchell had hem namens „madame” en „monseigneur” met allerlei mooie praatjes aan het lijntje moeten houden. Nu hij dan zijn congé had genomen, de buik vol van het hofleven, ging Van Buchell, mogelijk met een laatste boodschap uit Den Haag, naar Nyvelt om zijn hart te luchten bij de man met wie hij vermoedelijk een zekere lotsverbondenheid voelde.

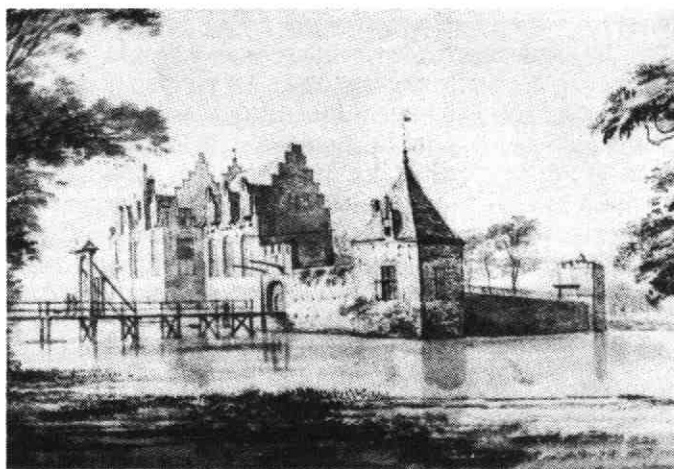
De dagboeknotitie van Van Buchell over 14 april 1591 geeft ons allerlei nieuwe gegevens. Wij geven de passage over Nyvelt hier *in extenso*:

Met mijn makker Jan de Witt ging ik te voet naar Nyvelt, een kasteel gelegen bij de eerste steen vanaf de stad (Walraven van Brederode is er de heer van). Het is geheel hersteld met inbegrip van muren en grachten, en heeft een zeer verzorgde tuin, vol zeldzame bomen en planten, die met veel zorg wordt bijgehouden door de slotvoogd Jacob Sanders, een vriendelijk man, die een vriendelijker lot had verdiend; hij is een balling uit 's Hertogenbosch 3).

Allereerst merken we op dat onze twee jonkers - althans één van hen voelde zich mijlen boven het grauw verheven - de tocht gewoon *te voet* afleggen, al gauw een wandeling van anderhalf uur. Opmerkelijk misschien, maar niets ongewoons. We moeten ons niet laten misleiden door de trekschuiten en diligences van later tijd - het is 1591. Van geregelde verkeersverbindingen was in de 16e eeuw nog nauwelijks sprake; eigen vervoer hadden alleen de allerrijksten. Men reisde met wat zich aandienende en dat kon betekenen: met de benenwagen

Vervoer was trouwens duur - en dat moet bij Van Buchell toch meegewogen hebben; een wagen van Utrecht naar Leiden kostte zijn baas later in dat jaar 1 gulden per persoon, ongeveer 2 daglonen. Zo zien we Van Buchell in 1586 dan ook, samen met zijn schoonvader, *te voet* naar Culemborg gaan; ook op zijn buitenlandse reizen *liep* hij regelmatig afstanden van 20 tot 30 km. Zeker wanneer men zich aldus blootstelde, deed men er verstandig aan gezelschap te zoeken, want er zwierf allerlei gespuis over de wegen. In 1589 nog voelden de Staten van Utrecht zich genoodzaakt een „overste der wegen” aan te stellen, die met 25 ruiters en 50 soldaten de wegen in het Sticht moest zuiveren van roversbenden - denk ook aan de plundertochten van zoëven. Als we zijn dagboek moeten geloven, dan is Van Buchell onderweg meer dan eens belaagd of beroofd, maar op hun uitstapje naar Nyvelt schijnen onze deftige jongelieden hun degen niet te hebben hoeven gebruiken 4).

Hoe reisde men in 1591 van Utrecht naar De Meern? Gewoonlijk zal men in die tijd hebben gekozen voor de „grote weg” naar Gouda en Leiden. Deze begon in de voorstad buiten de Catharijnepoort en liep dan met een wat haaks verloop door de tegenwoordige wijk Lombok, vervolgens via de huidige Everard Meysterlaan naar de driesprong aan de Hoge-weide; daarna volgde hij de tegenwoordige Groenedijk, Woerdlaan (de Castellumlaan bestond nog niet) en Zandweg naar de Meernbrug; vandaar ging het dan verder over de Meerndijk naar Montfoort, Oudewater en Gouda resp. over de Rijndijk (nu: Rijksstraatweg) naar Harmelen, Woerden en Leiden. De onderscheiden delen van deze „Goudseweg” werden alle op zijn tijd ook wel aangeduid met Herenweg of Schenkeldijk; vanaf de 17e eeuw zien we het belang van de route afnemen

2. Kasteel Nyvelt in 1646/1647, naar eigen waarneming getekend door Roelant Roghman (zwart krijt, met penseel in licht- en donkergrijs). Zoals het hier is afgebeeld, moeten Van Buchell en De Witt het in 1591 hebben gezien, enkele jaren tevoren „hersteld met inbegrip van muren en grachten”.

3. *Diarium*, 266. Er staat van het kasteel: „Est restauratum illud moenibus fossisque”. - „Jacobus Sanderus” (in een Franse passage heet hij „Jaques Sandres” [248]) zal in de landstaal toch wel Jacob Sanders hebben geheten. - Naar aanleiding van een advertentie waarin het fruit van de boomgaard bij Nyvelt te koop wordt aangeboden, noemt Van Buchell in juni 1634 wederom een slotvoogd: Dirck van Doeyenburch, die vanaf mei van dat jaar met zijn gezin op het kasteel woonde; *Notae quotidianae* (zie n. 1) 21-22. - Wanneer Van Buchell Walraven heer van Nyvelt noemt, dan is dit hoogstens waar in diens hoedanigheid van voogd over zijn vrouw.

4. Als enige geregelde verkeersverbinding noemt Van Buchell in 1588 de vrachtschepen die „vanouds” elke ochtend en avond naar Amsterdam varen en die men voor 5 gulden kan afhuren (*Diarium*, 183-184). - Wagen Utrecht - Leiden: t.a.p. 271 (of 1 gulden per uur? Vgl. noot 2). Wagen Haarlem - Den Haag, 12 stuivers: 230; schuit Zaandam - Alkmaar, 4 stuivers: 285. Vgl. „Reiskosten in 't midden der 16e eeuw” in: *De oude tijd* (1871) 24-28 en 74-77. Daglonen: A.T. van Deursen, *Het kopergeld van de gouden eeuw*, I, *Het dagelijks brood* (2e dr., Assen 1981) 12 e.v.. - Voettochten: *Diarium*, 98, 137, 147, 149. - Overste der wegen (Aernt Honthorst): 194, 204; in 1593 werd hij zelf door rovers ontvoerd: 343-344.

in namen als Groenedijk, Achterdijk en Oude Wagenweg, ja, tot Modderdijk aan toe. Let wel: ook in de dagen van Van Buchell waren dit alle waarschijnlijk niet meer dan kleiwegen - de naam zegt alles -, maar althans mocht men hier rekenen op een zekere staat van onderhoud. De beschreven route maakte immers deel uit van het stelsel van openbare hoofdwegen; tot 1795 werden deze „herenwegen” elk jaar geschouwd op last van het landsheerlijke gezag (in Utrecht tot 1528 de bisschop, later de Staten). Van Buchell en De Witt zullen inderdaad wel deze „grote weg” naar Gouda/Leiden hebben gevolgd; zij liep over de Hoge Woerd en dat was hun tweede reisdoel s).

Merkwaardig is de nadere aanduiding van de ligging van Nyvelt: „bij de eerste steen vanaf de stad” (*primo ab urbe lapide*). Aanvankelijk werd mij van bevoegde zijde gesuggereerd dat het om een zogenaamde banpaal zou kunnen gaan.

Inderdaad stonden deze soms op enige afstand van het rechtsgebied van de stad in kwestie. Amsterdam bijvoorbeeld, met zijn kleine territorium, kreeg van Karel V in 1544 toestemming om te bannen tot een afstand van één Duitse mijl (ong. 7,4 km) en verplaatste zijn banpalen dienovereenkomstig. In 1591, op een tocht van Alkmaar naar Amsterdam, zou Van Buchell zo'n steen langs de kant van de weg opmerken: een obelisk met het wapen van Amsterdam en het opschrift: „grens van de ban”. Toch is het de vraag of we hiermee wat de paal bij Nyvelt betreft op het goede spoor zijn. Utrecht bande als regel niet buiten zijn eigen rechtsgebied, aanvankelijk de „stads-mijl” geheten; vanaf 1550 was het de stad zelfs uitdrukkelijk verboden buiten de in 1539 vastgestelde „Stadsvrijheid” te bannen. M.a.w. als Van Buchell op zijn uitstapje naar De Meern al een banpaal is tegengekomen, dan stond deze ergens rond het begin van de Groenedijk, op de grens van de Vrijheid. De paal bij Nyvelt is dus iets anders. Van Buchells woorden wijzen welbeschouwd ook in een heel andere richting; hij zegt immers: „de eerste steen vanaf de stad”. Bij nalezing van diens reisberichten blijkt dat hij precies dezelfde uitdrukking gebruikt wanneer hij uitstapjes onder de rook van Parijs beschrijft en wanneer hij plaatsen in de buurt van Bremen en Fritslar aanduidt. En daar komen we inderdaad ook een paar maal een „tweede steen vanaf de stad” tegen - het zijn eenvoudig „mijlpalen”! We komen derhalve tot de conclusie dat ook langs de grote uitvalswegen van Utrecht dergelijke afstandsaanduidingen stonden. Dat is aardig, want daarover was tot nu toe niets bekend, althans niet van zo vroege datum. Er is slechts een artikel in het *Bouwkundig woordenboek* van G.C.W. Pijtak uit 1848, waaruit blijkt dat mijlpalen nog in het midden van de vorige eeuw volgens hetzelfde systeem werden geplaatst langs de uitvalswegen van grotere plaatsen, waarbij de opklimmende getallen het aantal kilometers vanaf de stad aangaven. Maar volgens welke eenheid rekenden deze stenen dan vóór de invoering van het metrieke

stelsel? Zowel rond Parijs als in Duitsland blijken ze bij Van Buchell steeds ongeveer 5 km van de stadsmuren of uit elkaar te staan. Er is maar één maat die daarmee correspondeert: het uur gaans -hoe kan het ook anders-, ofwel de „lieue” (Fra.) of „Stunde” (Du.). Onder deze namen gaat in Noordwest-Europa een waaier van oude, locale maten schuil, die afhankelijk van de geografische gesteldheid (?) variëren van ca. 4,3 tot 5,7 km. In onze contreien werd het uur gaans vanouds gelijkgesteld met 1500 Rijnlandse roeden, d.w.z. 5621 m. Maar ook met die maat komen we vanaf Nyvelt, zeg: de Loobrug, bij lange na niet in de stad. Misschien bedoelde Van Buchell slechts een zeer globale plaatsbepaling te geven en stond de paal ongeveer ter hoogte van De Meern, dat vanouds, o.a. volgens de *Geheymsschrijver* van 1759, op een uur gaans van Utrecht heette te liggen 6).

En dan Nyvelt zelf. Volgens Van Buchell is het grondig hersteld (*restauratum*), met inbegrip van zijn muren en grachten. Dat past voortreffelijk in het beeld dat nu toch wel vaste vormen begint te krijgen, namelijk dat Nyvelt in de tweede helft van de 16e eeuw een ingrijpende opknappbeurt heeft gekregen. De tekeningen (zie afb. 2) tonen ons een kasteel dat zowel in zijn globale architectuur als door allerlei bouwkundige details, zoals de Vlaamse trapgevels, „speklagen”, kruiskozijnen en ontlastingsbogen, een laat-16e eeuwse indruk maakt. Verscheidene bouwfragmenten, o.a. enkele haardstenen, bevestigen die datering. Inderdaad was van Wilhelmina van Haefthen reeds bekend dat zij Nyvelt heeft „laten repareren en vele verbeteren”. Dat zal ook wel nodig zijn geweest, want de twee voorgaande bezitters, Jan en Steven van Rossum, hadden hun belangen in Gelderland en zullen wel nooit op Nyvelt hebben gewoond. Steven, beleend in 1547, gebruikte het kasteel o.a. om er zijn vrouw, Jozina van Zuilen van de Haar, op te bergen; zij stierf in 1568. In 1573 stelde hij Nyvelt hypotheek voor een kolossale lening. De geldschieder heette Wilhelmina van Haefthen en toen Steven in 1579 in gebreke bleef mocht zij Nyvelt haar eigendom noemen. Denkelijk was het toen aan een flinke opknappbeurt toe. Drie jaar daarvoor schijnt Steven van een ander trouwens al 400 carolusgulden te hebben geleend voor „die beterschap van de huysinge ende hoffstadt van Nyvelt”. In de jaren rond 1580 moet er dus flink zijn getimmerd aan Nyvelt. Als we op Van Buchell afgaan was het werk in 1591 klaar; anders had hij het ons wel gezegd 7).

Dat de restauratie van Nyvelt inderdaad kort daarvoor zijn beslag heeft gehad, krijgt tenslotte een onverwachte bevestiging in het schrijvende lot van de slotvoogd Jacob Sanders. Van deze Sanders horen we voor het eerst in oktober 1590. Van Buchell is dan enkele maanden als secretaris in dienst bij Walraven van Brederode en heeft inmiddels schoon genoeg van het holle Haagse hofleven. Wanneer hij in zijn dagboek

5. J.A. Storm van Leeuwen, „Oude en nieuwe wegen in de ruilverkaveling van Vleuten” (deel II) in dit tijdschrift, 8 (1988) 649-659; voor een alternatieve route (door de Tolsteegpoort over het Lijnpad naar de Oude Hofstede bij Den Hommel, vervolgens langs de Oude Rijn en via de Voornse steeg alsnog naar de Groenedijk) 658. Zie ook n. 17.

6. Banpalen Amsterdam: M.G. Emeis, *Amsterdam buiten de grachten* (Amsterdam 1983) 44-48, met afbeeldingen; vgl. 16. *Diarium*, 310. - Utrechtse ban: S. Muller Fzn. (ed.), *Middeleeuwse rechtsbronnen der stad Utrecht*, III, *Recht en rechtspraak te Utrecht in de middeleeuwen. Inleiding tot de studie der Utrechtse rechtsbronnen*. Werken OVR 3 ('s-Gravenhage 1885) 299 e.v., inz. 309; de „palen” van Utrecht worden vermeld in 1426 (*ibid.* 299, noot 7). - G.C.W. Pijtak: *Bouwkundig woordenboek* ('s-Hertogenbosch 1848) s.v. „mijlpaal”, 402-403. - Parijs: A. Vidier (ed.), „Description de Paris par Arnold van Buchel” in: *Mémoires de la Société de l'histoire de Paris et de l'Île-de-France* 26 (1899) 59-195, inz. 71, 74, 87, 92, 114, 137. H. Keussen, „Die drei Reisen des Utrechters Arnoldus Buchelius nach Deutschland” in: *Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein* 84 (1907) 1-102, inz. 11; 85 (1908) 43-114, inz. 49. - Uur gaans: H. Doursther, *Dictionnaire universel des poids et mesures anciens et modernes* (Bruxelles 1840) 209-211. „De Duitsers”, zegt Van Buchell, „berekenen de reisafstanden in stonden, d.w.z. uren” (Keussen [1907] 12). Zelf noteert hij in de marge van zijn dagboek de door hem (te voet, per wagen of aan boord) afgelegde afstanden steeds in uren gaans (*leugae*); de eenheid wisselt sterk, maar het gemiddelde lijkt ca. 5 km. - *Geheymsschrijver van staat en kerke der Vereenigde Nederlanden*, I (Utrecht - Amsterdam 1759) 199.

een notitie maakt over de wisselende krijgsplannen van prins Maurits, moet hij plotseling denken aan al die „grands signeurs de belles paroles”. Hoe loos hun woorden zijn, zo gaat hij verder, kennelijk vooruitwijzend naar wat hij te horen zou krijgen bij zijn bezoek aan Nyvelt in april 1591,

zal mij getuigen Jacob Sanders, de slotvoogd van Nyvelt, wat betreft Steven van Rossum en daarna mevrouw Van Brederode. Hij is voorwaar een oprecht man en zeer moedig, maar tegengewerkt door het lot, dat hem in dit huis slecht gezind was; hij is bovendien belast met de kinderen. Hoewel hij dikwijls heeft gevraagd om het geld dat hij heeft geïnvesteerd in het herstel („reparation”) van het huis, is hij altijd aan het lijntje gehouden met mooie woorden en grootse beloftes, voor de duur van vijf à zes jaar. Ik heb zelf een paar maal een brief geschreven namens dezelfde vrouwe en haar man, mijn heer, vol prachtige zinnen. Uiteindelijk ontving hij niets dan wind en woorden en krijgt hij niet wat hem rechtens toekomt. (p. 248-249)

Het lijkt erop dat Sanders, toen van Buchell hem het volgend voorjaar kwam opzoeken, flink zijn hart heeft gelucht. Het leert ons althans veel. Kennelijk was Sanders reeds onder Steven van Rossum slotvoogd geweest en bleef hij dat gewoon onder de Wilhelmina van Haeften. Wat was er nu precies aan de hand? Laat ons gissen. De grief van de slotvoogd gold zowel Van Rossum, als („daarna”) vrouwe Van Haeften. Men krijgt de indruk dat Sanders, met zijn hele hele hebben en houden gevlucht uit Den Bosch, al vóór 1579 is begonnen het kasteel, enigszins verwaarloosd door zijn Gelderse heren, op te knappen - hij moest er uiteindelijk in wonen. Wilhelmina van Haeften pakte de zaak vervolgens grondig aan, maar Sanders, zo stellen wij ons voor, had verzuimd zijn lening - want daar kwam het toch op neer - goed te laten vastleggen. En nu vroeg hij sinds een jaar of vijf tevergeefs zijn geïnvesteerde geld terug: Sanders had in zekere zin een gevangenis om zich heen gebouwd. Van Buchell besluit zijn dagboeknotitie van oktober 1590 dan ook met het volgende kwatrijn (p. 249):

*Wie te hove so lange verhart
Zoo dat hy cryght een grysen bart
Ende thuyt niet veel verspaert
Heeft ziel ende lijf niet wel bewaert.*

Van Buchell zou goed op zichzelf passen en nam enkele maanden later zijn ontslag bij de heer Van Brederode. Toen hij bij Sanders langsging, was hij net in Utrecht terug. Ook Van Buchell had het nodige op zijn lever. Zijn dagboek althans wil het doen voorkomen dat hij weg was gegaan „omdat mijn heer Van Brederode al te bedrieglijk was en omdat ik, gewend aan mijn vrijheid, de razende woede van anderen niet

kon verdragen” (p. 263). Er zal wat afgeroddeld zijn, die dag op Nyvelt!

De mededeling dat de ongelukkige Sandres ook nog eens was opgescheept met de kinderen („chargé des enfans”), plaatst ons voor een raadsel. Hebben Walraven en Wilhelmina werkelijk hun kinderen op Nyvelt opgeborgen? Het lijkt alles in de beste traditie van de Van Brederodes. „Ik sta er versteld van hoe koud het gemoed der grote heren jegens hun kinderen is”, zo laat Van Buchell zich ergens in zijn dagboek ontvalen. Neem bijvoorbeeld Reinoud, de vader van Walraven; die had zijn eigen kinderen „van zich verworpen, als waren het vreemden”. Het leek wel een „goddelijke vloek” die op dit huis rustte, zo had Van Buchell Walraven dikwijls horen zeggen, dat „de ouders hun kinderen van zo weinig waarde achtten dat het geslacht bijna tot de ondergang van zowel stam als goederen was geraakt”. Niet ondenkbaar dus, die „enfans” op Nyvelt. Het probleem is echter dat ons van Walraven en Wilhelmina geen nakomelingen bekend zijn (Wilhelmina's vorige huwelijk, met Nicolaas van Assendelft, was kinderloos gebleven). In een genealogie van het geslacht Van Brederode uit 1587 wordt Wilhelmina ons beschreven als een „heldin van weldadigheid en vrijgevigheid jegens de armen; zij leeft samen met haar man in 's-Gravenhage” - de strekking is duidelijk. In 1590 waren er nog steeds geen wettige nazaten en als de voortekenen niet bedrogen, dan zouden die er ook niet komen. Want precies in de dagen dat Walraven als erfgenaam van Vianen en Ameide werd beschreven, was een van de twee ooievaars die zich op de schoorsteen van hun huis in Assendelft hadden genesteld, doodgegaan, zonder jongen na te laten; de andere was daarop weggevlogen. Door Wilhelmina was dit kwade *omen* zo uitgelegd dat Walraven weliswaar zijn intrede zou doen als heer van Vianen, maar dat hij zonder opvolger zou sterven. Hetgeen geschiedde. Nu moeten we de profetische gaven van Wilhelmina niet overschatten. Toen zij in 1590 haar voorspelling deed, was zij bijna 57 jaar oud! Men vraagt zich af of Walraven niet al te veel van de natuur heeft verlangd, toen hij in 1578 de 14 jaar oudere Wilhelmina trouwde. Hoe dan ook, *wettige* kinderen kunnen het niet zijn geweest, die „enfans” op Nyvelt. Maar goed, het wemelde in de 16e eeuw van de half-adellijke bastaarden 8).

Sandres heeft zijn bezoekers natuurlijk ook rondgeleid door de tuin, die hij met zo veel zorg bijhield. Van Buchell was onder de indruk van de zeldame verscheidenheid (*raritas*) van bomen en planten - en daarvan had hij toch het nodige gezien 9). Hij zal Sandres ook wel hebben gevraagd waar zich nu precies dat verhaal van die spin en die pad had afgespeeld. Twee maanden daarvoor was een curieus bericht uit de tuinen van Nyvelt tot in Den Haag doorgedrongen; Van Buchell had het natuurlijk meteen vastgelegd in een van zijn aantekenboekjes:

7. Zo doet hij bijv. in het geval van het huis Wulven in 1592, het kasteel van Montfoort in 1598 (de tufstenen partijen schrijft hij toe aan de eerste bouwer!), en huis Voorn in 1624; resp. *Diarium*, 328, 475, en *Notae quotidianae* (zie n. 1) 18. - Wilhelmina's „verbetering” van Nyvelt wordt vermeld in een 17e-eeuws handschrift vol wetenswaardigheden over ridderhofsteden in het archief van het huis Nyvelt (RAU), inv. nr. 31 (ongefolieerd). Het overige valt af te leiden uit A.J. Maris, *Repertorium op de Stichtse leenprotocollen uit het landsheerlijke tijdvak*, I, *De Nederstichse leenacten (1394 1581)* ('s-Gravenhage 1956) 371; vgl. 373. - Sinds 1570 genoot Wilhelmina het vruchtgebruik van de omvangrijke nalatenschap van haar man Nicolaas van Assendelft; in 1577 eiste de laterale tak een deel zijn rechten op; in 1578 moest Wilhelmina het huis Assumburg verlaten en trouwde zij Walraven van Brederode (zie J. Craandijk, „De geschiedenis van Claes van Assendelft” in: *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, 4e reeks, 10 (1912) 1-38, inz. 35-38). De zaak-Assendelft schijnt op meer dan één punt samen te hangen met het dossier Nyvelt.

8. Walraven over Reinoud: *Diarium*, 309. Vgl. aldaar ook het gedrag van Van Buchells volgende heer, de baron van Boxtel: na de dood van zijn eerste vrouw stuurde hij zijn zoons naar kennissen van hun moeder; zijn dochters had hij 15 jaar niet gezien - hij beantwoordde hun brieven niet eens! - A.W.E. Dek, „Genealogie der Heren van Brederode” in: *Jaarboek van het centraal bureau voor genealogie* 13 (1959) 105-146, inz. 135-136. P. Cornelisz. Bockenbergh, *Historia et genealogia Brederodiorum* (Leiden 1587) 100 en 107. - Het verhaal van de ooievaars: *Diarium*, 234-235. - H.F.K. van Nierop, „Adellijke bastaarden in de zestiende eeuw” in: *Bestuurders en geleerden*, S. Groeneveld, M.E.H.N. Mout en I. Schöffer ed. (Amsterdam - Dieren 1985) 11-22.

Een woedende spin had met haar angel (!) een pad gestoken, omdat deze haar web had vernield. De pad zwol meteen op en liep naar een of ander plantje, wellicht salie 10). Nadat 'ie daarvan een beetje had gegeten, ging de zwelling weg. Vervolgens ging hij naar de spin terug, belaagde haar, zwol op door de steek en nam zijn middeltje van de plant, net zolang totdat hij deze zonder het te merken had ontworteld en hij tenslotte, toen hij tevergeefs zijn medicijn kwam halen, uiteenspatte. (p. 262)

Men vraagt zich af wat Wilhelmina van Haefthen dáárin wel niet moet hebben gelezen! Van Buchell nam het nuchter op in het rariteitenkabinet dat zijn dagboek voor hem was. Het staat vol van wonderbaarlijke natuurverschijnselen, rijke bevallingen, heksenverhalen, merkwaardige voorvallen rond executies en bizarre stukjes volksgeloof. Alle denkbare grillen der natuur worden zorgvuldig vastgelegd, steeds voorzien van ernstige beschouwingen omtrent hun geloofwaardigheid. Er zijn weinig Nederlandse geschriften waarin het gespleten karakter van de 16e eeuw zo duidelijk naar voren treedt als in het dagboek van Aernout van Buchell. Die gespletenheid bestaat natuurlijk alleen door de schema's die wij aan het veelvormige verleden opleggen: wij stellen de „wrede”, „bijgelovige” en „bizarre” middeleeuwen nu eenmaal graag tegenover de nieuwe tijd, die we laten aanvangen met de wederopleving van de belangstelling voor de klassieke oudheid en de opkomst van het kritische wetenschapsmodel - in deze noordelijke streken begint dat alles pas goed in de loop van de 16e eeuw. Voor Van Buchell bestond dit onderscheid natuurlijk niet; hij deelde de veelzijdige belangstelling van zijn tijd en registreerde wat hem opmerkelijk voorkwam. Voor ons echter is het, na die uiteengespatte pad, bepaald een frisse gewaarwording om Van Buchell en zijn metgezel als dartele kinderen van de Renaissance over onze Woerd te zien struinen en de wetenschappelijke neerslag daarvan in zijn dagboek te lezen.

Op de Hoge Woerd

Zoals we zagen was Van Buchell niet alleen naar De Meern gekomen; hij liet zich vergezellen door zijn boezemvriend Jan de Witt. Ze hadden veel gemeen, die twee. Jan de Witt was omstreeks 1566 geboren als zoon van Steven de Witt, een telg uit een aanzienlijk riddersgeslacht, vanouds belevend met een klein goed in Wulven bij Houten. Hij had Van Buchell leren kennen in 1579, toen zij beiden de vijfde klasse van de Hieronymusschool bezochten. Hij was hem in juni 1583 gevolgd naar de Leidse letterenfakulteit en later vinden we hem in Aernouts voetspoor aan de universiteit van Douai en kortstondig ook in Parijs. Maar pas in de ledige jaren 1589 - 1592 schijnt de vriendschap hecht te zijn geworden. Ze trek-

ken dan voortdurend samen op, drinken met gemeenschappelijke vrienden, verblijven samen op het Wulvense landgoed van De Wit, logeren een paar dagen in Loenen, waar zij tijdens het dorpsfeest kennismaken met „de boerenmeisjes en het gevaarlijke gezelschap van de drankzuchtige landlieden”, zij bezoeken de stadsbibliotheek in het koor van de Janskerk (waar het krielt van de boekwormen), bezichtigen het werk van Amsterdamse schilders, én zij gaan natuurlijk meermaals op zoek naar Romeinse oudheden in de omgeving van Utrecht. Nadat Van Buchell in 1593 eindelijk een maatschappelijke positie had verworven, schijnt de omgang minder te zijn geworden. En ook De Witt ging geleidelijk eigen wegen; hij verbleef veel in het buitenland, na 1610 zelfs permanent tot aan zijn dood in 1622. Al die tijd onderhielden de vrienden een regelmatige correspondentie; zij geeft ons een aardig beeld van hun interesses. Van Buchell moest De Witt vooral op de hoogte houden van de verrichtingen van Utrechtse schilders en etsers als Bloemaert en Van de Passe, goede kennissen van beiden. Omgekeerd stuurde De Witt af en toe een bundeltje aantekeningen en schetsen van bijzonderheden in deze of gene stad; Romeinse oudheden waren bij zijn vriend

3. Tekening van een versierde scherf *terra sigillata* in het dagboek van Arend van Buchell, gevonden in Nijmegen. *Terra sigillata* is de naam voor het karakteristieke Romeinse aardewerk met reliëfversiering en fijne, rode deklaag; het werd oorspronkelijk geproduceerd in Italië en Zuid-Frankrijk. Dit exemplaar komt uit La Graufesenque bij Millau en is vervaardigd omstreeks 80-90 na Chr.. Van Buchell had de scherf gekregen van zijn vriend Jan de Witt, twee maanden voor hun gezamenlijke bezoek aan de Hoge Woerd. Hij was er erg mee in zijn sas, „vooral omdat er gladiatoren in oude wapenrusting op staan afgebeeld”.

(Universiteitsbibliotheek Utrecht, hs. 798, dl. II, fol. 134v)

9. Bijvoorbeeld de prachtige rozentuin van Thomas Hurnius, kanunnik van St. Pieter: *Diarium*, 221-222, natuurlijk met botanische observaties; andere geleerde notities over planten en vruchten: 217-218, 320, 396. Volgens de korte „Autobiografie van Arnoldus Buchellius”, M.P. Smisjaert ed. in: *De Navorscher* 46 (1896) 418-420, inz. 419, gaf Van Buchell een „beschrijving van planten, vruchten, kruiden enz.” aan Chrispijn van de Passe de jonge t.b.v. diens beroemde *Hortus floridus* van 1614. Tekenend voor de belangstelling van Van Buchell is het feit dat hij van zijn diner met Marnix van Sint Aldegonde ten huize van Walraven van Brederode, als voornaamste bijzonderheid aantekent dat hun hoge gast dat jaar in zijn tuin te Souburg 20 pond worteltjes en 50 pond pompoenen heeft verbouwd. Het gesprek met de voormalige rechterhand van Willem van Oranje leerde hem bovendien „dat men droge en zandige grond met zware, vette mest moet verrijken, zoals koemest, kleiige grond daarentegen met lichte mest die rijk is aan stro, zoals paardemest” (*Diarium*, 242).

10. Dit is klaarblijkelijk een gissing van Van Buchell zelf. De veelzijdige ge-neeskrachtige werking van salie werd al vanaf de oudheid uitbundig ge-roemd. Het gezaghebbende *Cruidboek* van Rembert Dodoens (Antwerpen 1554), waarmee deze zich volgens Van Buchell onsterfelijk had gemaakt (*Diarium*, 81-82), leert: „Savie [= salie] es oock goet op die wonden gheleyt, ende op die beten van den fenijnghen [= giftige] ghedierten, want zy gheeneest ende suyvert die selve” (ccclxxvii). De tweede editie, *Herbarius oft cruidboek* (Leiden 1608), noemt in het bijzonder de steken van giftige vissen, zoals „pietermannekens” en de „pijlstee” (503). „Het gemeyn volck geloofst vastelijck dat den genen die drij bladeren savie [=salie] met saut ingenomen heeft, dien gantschen dach van geen vergift beschadicht en can wor-den” (504). Wilde salie in het bijzonder is dienstig tegen alle denkbare in- en uitwendige kwetsuren en „om alle geswillen te ondoen ende te verdrijven” (505). *Den herbarius in Dyetsche* (Antwerpen ca. 1500), ed. facs. L.J. Van-dewiele, *Opera pharmaceutica rariora* 9 (Gent 1974), zegt in het algemeen: „Den sap der savie is goet tegen feninige beten” (cap. cxl). Van Buchells vermoeden stelde dus op een lange traditie van overgeleverde wijsheid.

natuurlijk favoriet. Soms wist hij de hand op iets te leggen en schonk hij Van Buchell dit. Bijzonder ingenomen was deze bijvoorbeeld met een scherf *terra sigillata* uit Nijmegen, waarop gladiatoren stonden afgebeeld (zie afb. 3) 11).

Rond 1590, toen de vriendschap het hechtst was, waren Van Buchell en De Witt erg bezig met de vraag naar de ouderdom van de stad Utrecht, zulks in samenhang met de Romeinse oudheden die vanouds langs de Kromme en Oude Rijn werden gevonden. Überhaupt zien we in deze jaren alom een plotselinge opleving van de belangstelling voor het Romeinse en Bataafse verleden van Holland en Utrecht. Een eerste golf had zich al omstreeks 1520 voorgedaan. Aan het eind van de 15e eeuw waren de belangrijkste bronnen voor de Romeinse geschiedenis van ons land: de werken van Caesar, Plinius en Tacitus, in druk verschenen. Juist in de jaren rond 1500 was bij Katwijk de befaamde Brittenburg voor het eerst uit zee opgedoken en werden de eerste Romeinse inscripties uit vaderlandse bodem bekend. In 1515 barstte tussen enkele Nederlandse geleerden een polemiek los over de vraag waar *Batavia*, het eiland der Bataven, had gelegen: in de Betuwe, d.w.z. in Gelderland, of in Holland? De kwestie was niet zonder belang, want de Bataven, zo meende men met name uit Tacitus te kunnen opmaken, waren vanouds op voet van gelijkheid met de Romeinen verbonden geweest en krijgen ook bij andere klassieke auteurs niets dan lof toegezwaard. De voornaamste pleitbezorger voor Holland was Cornelius Aurelius (ca. 1460-1531), wiens *Divisiiekroniek* met enkele aanpassingen tot in de vorige eeuw (!) als schoolboek in gebruik bleef. In 1586 werden Aurelius' strijdschriften in druk uitgegeven. Dat had een achtergrond. Holland leidde in die jaren de Opstand tegen Spanje en zocht naar historische precedentes voor de pas bevochten onafhankelijkheid. Het lag voor de hand dat men graag op de Bataven terugkeek als vrije en onverveerde voorvaderen; waren dezen niet zelf ooit in opstand gekomen tegen de Romeinse overheersing? Juist aan het eind van de 16e eeuw ook maakten de klassieke studiën aan de jonge Leidse universiteit een ongekende bloeiperiode door. Van heinde en ver trokken jongelieden als Van Buchell derwaarts om Justus Lipsius te horen over de Romeinse geschiedenis en oudheden. Er verschenen talrijke, later beroemd geworden edities van antieke auteurs en inscripties, o.a. bij de vermaarde Christoffer Plantijn.

Toch is er te midden van deze hausse heel bepaald één boek aan te wijzen dat de stoot lijkt te hebben gegeven tot de onderzoekingen van Van Buchell en De Witt in de omgeving van Utrecht. Precies in het jaar waarin Van Buchell, dronken van alle oudheden, uit Italië terugkeerde (1588), verscheen in Leiden postuum de *Batavia* van Hadrianus Junius, alias Adriaen de Jonghe (1511-1575); hij gold als de meest geleerde Nederlander na Erasmus. Junius bood als eerste een compleet overzicht van de toen beschikbare bronnen voor de kennis van Nederland in de Romeinse tijd - een genre was geboren. Tot in het begin van deze eeuw gingen al deze verhandelingen voornamelijk over rivierlopen en plaatsnamen; zo ook de *Batavia*. Junius bracht alles bij elkaar: klassieke teksten, middel-

eeuwsche tradities en recente hypothesen van geleerden, al laat de kritische zifting bij hem soms nog veel te wensen over. Zo vinden we onder het hoofdstukje over Utrecht allerlei ernstige gissingen omtrent de identiteit van de Romein Antonius, die volgens een oude fabel de stad zou hebben gesticht. Maar over de herkomst van de naam Utrecht had Junius een aantal zinnige opmerkingen te maken. Voor een deel was dat de vrucht van eigen onderzoek - tekenend voor de nieuwe tijd. Zo wees hij er als eerste op dat Wiltenburg, door voorgangers verbonden met *Utraiectum*, niet in Utrecht, maar bij Vechten lag, op een heuvel aan een verlande Rijnloop, een paar mijl bovenloops van Utrecht; aardewerk en munten lagen er voor het oprapen, zo had hij zelf geconstateerd. Inderdaad liggen op die plaats de resten van het Romeinse castellum *Fectio* 12).

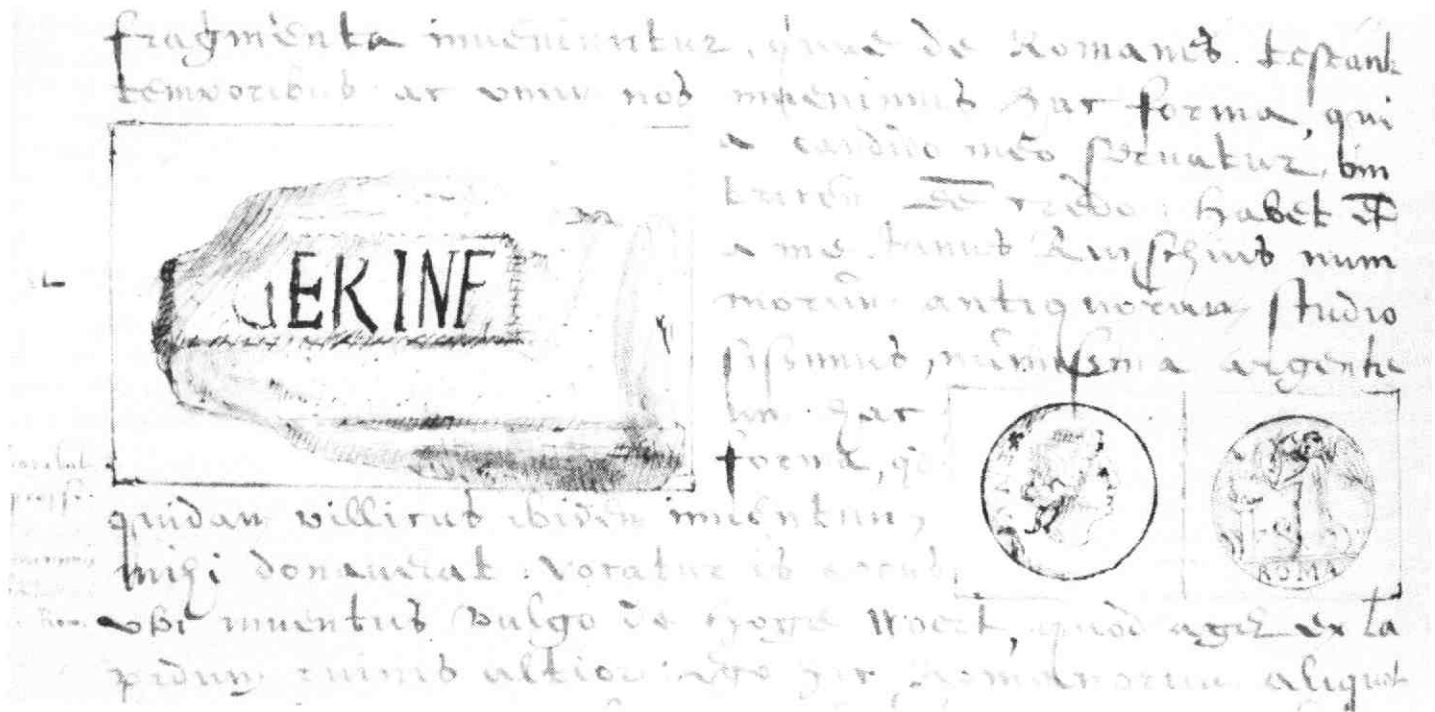
Hoogstwaarschijnlijk hebben we met deze passage uit Junius' *Batavia* de directe aanleiding tot de onderzoekingen van Van Buchell en De Witt in de omgeving van Utrecht te pakken. Het landgoed te Wulven, waar wij de twee al zagen verblijven, lag op een steenworp afstand van bedoelde vindplaats. En inderdaad trekken Van Buchell en De Witt op 3 oktober 1589 er op uit om in Vechten hun geluk te beproeven. Ze horen berichten over rijke vondsten in het verleden, naast de bekende verhalen over ondergrondse gewelven - toen al. En ze komen niet met lege handen thuis: van een schapenhoedertje weten ze voor een klein bedrag een gouden munt af te troggelen. In de jaren daarop blijft Van Buchell gespist op Romeinse oudheden uit Nederlandse bodem. Ook tijdens zijn betrekking bij Walraven van Brederode gaat hij door met verzamelen. In december 1590 weet hij beslag te leggen op enkele Romeinse mantelspelden, onlangs gevonden in Woerden; twee maanden later stuurt De Witt hem de fraaie scherf met gladiatoren van afb. 3. Dat de twee vrienden onverminderd bezig blijven met het Romeinse verleden van hun geboorteplaats, blijkt wel uit een brief geschreven door Van Buchell vanuit Den Haag op 26 februari 1591. Het schijnt dat De Witt hem had gevraagd naar zijn mening over de oorsprong van Utrecht. „Ik twijfel er niet aan”, antwoordt Van Buchell zijn vriend, „dat daar aan de oever van de Rijn een Romeinse sterkte heeft gestaan. (...) Wij hebben immers zelf niet ver van de stad onmiskenbare sporen van oude Romeinse ruïnes gezien” - een verwijzing naar hun bezoek aan Vechten in 1589. Vervolgens geeft Van Buchell zijn persoonlijke mening over de kwestie rond *Traiectum*, Wiltenburg en Antonius. Op bijna alle punten verschilt hij van mening met Hadrianus Junius, maar voor een „betere en meer geleerde” uitzetting verwijst hij De Witt aan het eind van zijn brief toch naar diens *Batavia* - de jonge Buchelius onderschatte zichzelf.

Twee weken na deze briefwisseling stapte Van Buchell op bij Van Brederode. Na wat oponthoud keert hij op 9 april als vrij man in Utrecht terug. Vijf dagen later staat hij samen met De Witt op de Hoge Woerd. Hier volgt het tweede deel van zijn dagboeknotitie over 14 april 1591:

Niet ver hiervandaan [Nyvelt], bij het dorp De Meern, op een heuvel bij de herenweg (waar een kruis herinnert aan de

11. Diarium, index s.v. „Wittius”; Hulshof en Breuning (zie n. 1); J.J.B.M.M. Sterk, „Johannes de Witt Stevenszoon” in: *Jaarboek Oud Utrecht* (1974) 108-162. Voor het familiegoed van De Witt: Maris, (zie n. 7) nr. 142.

12. W.H. Kampinga, *De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis bij de Hollandsche historici der XVIe en XVIIe eeuw* ('s-Gravenhage 1917) 21-23 (over Junius) en hfdst. 2, „De Romeinse tijd”, 56-86. I. Schöffer, „The Batavian myth during the sixteenth and seventeenth centuries” in: *Britain and the Netherlands, V, Some political mythologies. Papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference*, J.S. Bromley en E.H. Kossmann ed. (Den Haag 1975) 78-101, inz. 80-89. - Junius over Utrecht: *Batavia* (Leiden 1588) 126-131. Over (*Ul*-)*traiectum*, Wiltenburg en Antonius: E.J. Haslinghuis, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst*, II, *De provincie Utrecht*, eerste stuk, *De Gemeente Utrecht*, eerste aflevering ('s-Gravenhage 1956) 1-2.

4. Uitsnede uit het dagboek van Aernout van Buchell. Afgebeeld is het middendeel van de notitie over 14 april 1591, over de vondsten op de „Hoge Woert” (links onder de munt te lezen). Het dakpanfragment met incompleet stempel [EX]GERINF is wijnrood ingekleurd; de munt, waarvan voor- en keerzijde zijn getekend, blauw-groen. Vgl. afb. 5 en 6. (Universiteitsbibliotheek Utrecht, hs. 798, dl. II, fol. 136v)

dood van een voornaam heer), worden veel fragmenten van stenen gevonden, die wijzen op de Romeinse tijd. Wij hebben er een gevonden van deze vorm [er volgt de schets van afb. 4], die wordt bewaard door mijn vriend De Witt; ik geloof dat het een bolle dakpan is. Johan Ruysch, die zich bijzonder bezighoudt met antieke munten, heeft van mij ook nog een zilveren munt, die mij door een boer is geschonken als zijnde daar gevonden. De plaats waar hij is gevonden, heet in de volksmond de Hoge Woerd, omdat het terrein door de steenbrokken hoger ligt. Ik twijfel er niet aan dat hier een of ander Romeins bouwwerk aan de oever van de Rijn heeft gestaan 13).

Het is werkelijk een kostelijk genoegen om deze passage in het origineel te zien (zie afb 4): de „hoge Woert” springt eruit, ingeklemd tussen de twee liefdevol ingekleurde schetsjes. De suggestie van een intiem contact, over vier eeuwen heen, wordt nog versterkt door het feit dat Van Buchells vondsten terstond een sensatie van herkenning teweegbrengen.

De „steen” die Jan de Witt in bewaring had gekregen, is kennelijk een fragment van een *imbrex*: een ongeveer 35 cm lange, halfronde dakpan, waarmee de naad tussen de opstaande randen van twee platte pannen werd afgedekt. Misschien was dit exemplaar wat te hard gebakken, want Van Buchell heeft zijn tekening paars-rood ingekleurd. De betekenis van het fragment lag natuurlijk in het stempel. Van Buchell kende het verschijnsel van stempels in baksteen al

vanaf zijn (vergeefse) bezoek aan de Brittenburg in 1583; in een nabijgelegen herberg waren hem toen „ronde stenen, beschreven met legioensnamen” getoond. Met het Meernse stempel wist hij kennelijk geen raad. Voor ons is het echter meteen herkenbaar als een product van de grote pannenbakkerij bij Berg en Dal, waar vanaf het midden van de 2e eeuw dakpannen en tegels werden geproduceerd ten behoeve van de grensforten in de provincie Neder-Germarië. De complete tekst van dit overbekende stempel luidt: *EX(ercitus) GER(maniae) INF(erioris)*, ofwel „het leger van Neder-Germarië”. In zijn vele varianten is het bij tientallen op de Hoge Woerd gevonden. De Historische Vereniging bezit een gaaf exemplaar van hetzelfde type in de voormalige collectie van Ds. W.J.A. van het Einde (zie afb. 5) 14).

Romeinse munten werden door oudheidminnaars sinds de 16e eeuw hartstochtelijk verzameld; in het Nederlands gingen ze al gauw „medallien” heten. Ook Van Buchell legde een kabinet aan, dat hij door eigen vondsten, ruil en aankoop gedurig trachtte te verrijken. We zagen al hoe hij het schapenhoedertje te Vechten een gouden *aureus* afhandig maakte - *dacht* hij. In werkelijkheid was Van Buchell zelf de bedroegene, want het randschrift in zijn dagboek wijst uit dat het om een geelkoperen *dupondius* gaat - het schapenhoedertje zal hem tevoren wel flink hebben opgepoetst! In De Meern had Van Buchell meer geluk: een landman schonk hem een zilveren munt, die op de Hoge Woerd gevonden zou zijn. Maar hij

13. *Diarium*, 266. - Bezoek aan Vechten: *ibid.* 215. Zie onlangs C.A. Kalee, „Vier eeuwen verzamelen in Vechten” in: idem en W.J. van Tent (ed.), *Van speerpunt tot kanonschot. Romeinse en Franse troepen in Midden Nederland* (Leiden 1991) 12-19, inz. 12 en 13. Helaas ontbreken in dit overzicht de vondst van een dakpanstempel van de *LEG(10) XXII PR(imigenia)* door Jan de Witt en de notitie over Van Buchells tweede bezoek aan Vechten, resp. april en mei 1595: *Diarium*, 386, 387 (met voortreffelijke tekeningen van twee munten). - Woerden: *ibid.* 255. - Brief aan De Witt: universiteits-bibliotheek Utrecht, hs. 836, fo. 121-124, inz. 122v en 124.

14. Bezoek aan Brittenburg: *Diarium*, 85. De resten waren op dat moment niet zichtbaar. De „ronde stenen” zijn klaarblijkelijk hypocausttegels. - J.H. Holwerda en W.C. Braat, *De Holdeurn bij Berg en Dal. Centrum van pannenbakkerij en aardewerkindustrie in den Romeinischen tijd*. Oudheidkundige mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, n.r. 26, supplement (Leiden 1946) pl. XXVIII, inz. 1a-d.

5. Dakpanstempel van de *EX(ercitus) GER(maniae) INF(erioris)*, ofwel het „leger van Neder-Germanië”, waartoe de zuidelijke helft van ons land in de Romeinse tijd behoorde. Dakpannen met dit stempel werden vanaf de tweede helft van de 2e eeuw in een centrale fabriek bij Berg en Dal geproduceerd; het stempel is bij tientallen op de Hoge Woerd gevonden. (Historische Vereniging, voormalige collectie Van 't Einde)

kon er weinig mee aanvangen; er viel geen van de bekende keizerskoppen op te herkennen en het randschrift was nogal afgesleten, zo klaagt Van Buchell in een latere notitie in de marge. Hij gaf de munt dus ter bestudering aan zijn stiefbroer Johan Ruysch, met wie hij van kindsbeen een hechte vriendschap onderhield; deze gold kennelijk als een expert op het gebied van Romeinse munten. Met hulp van anderen wist Van Buchell het geldstuk uiteindelijk toch gedetermineerd te krijgen, want in zijn postume levenswerk van 1643 staat de munt correct beschreven als een *quinarius* (= halve *denarius*) uitgegeven op naam van een telg uit het geslacht Egnatuleius (zie afb. 6). De munt stamt dus nog uit de periode van de republiek, toen de muntslag in Rome plaats vond op naam van jaarlijks gekozen muntmeesters en andere magistraten (ca. 289 - 27 v. Chr.). Onze man Caius Egnatuleius deed zijn emissie als *quaestor* (financiële magistraat van Rome) en wel omstreeks 97 v. Chr. Van Buchells exemplaar had dus minstens anderhalve eeuw gecirculeerd voordat het op de Hoge Woerd belandde, want de Romeinse bezetting begint pas tegen 50 na Chr. - geen wonder dus dat het zachte zilver nogal afgesleten was. Ondertussen zal het sommigen misschien verbazen dat Van Buchell zo makkelijk afstand deed van zijn vondsten van de Hoge Woerd. Een latere notitie in de marge van het dagboek stelt ons echter gerust: „Steen en munt berusten bij mij” 15).

Welke conclusies trok Van Buchell nu uit zijn vondsten en waarnemingen in de omgeving van Utrecht? Wat de Hoge Woerd betreft is hij ondubbelzinnig; in zijn uitgave van Beka en Heda zegt hij het nog duidelijker dan in zijn dagboek: „Het is een tamelijk hoog gelegen terrein, omtrent de oever van de Oude Rijn. Ooit heeft daar een Romeinse versterking gestaan; dat blijkt wel uit de hoogteligging, veroorzaakt door de bouwvallen, alsmede uit munten, stenen en aardewerkfragmenten, die daar in groot aantal gevonden zijn”. Na zijn bezoeken aan Vechten en De Meern was Van Buchell er van overtuigd dat ook in Utrecht zo'n Romeinse versterking moest hebben gestaan. In dit verband citeerde hij graag enkele 4e-eeuwse bronnen die spreken van het herstel van de gordel van Romeinse sterkten langs de Rijn. „Dat waren geen stadjes of volksplantingen met stadsrecht”, zo schrijft hij De Witt in februari 1591, „maar eenvoudig versterkingen tegen vijande-

lijke invallen”. Wanneer Van Buchell ongeveer een jaar later een korte geschiedenis van zijn geboortestad aan zijn dagboek toevoegt, dan tekent hij op de eerste bladzijde een kaartje van ons land aan het begin van de jaartelling - het eerste in zijn soort (zie afb. 7). De Romeinse *limes* door Midden-Nederland is hierop direct herkenbaar als een reeks van forten langs de toenmalige hoofdstroom van de Rijn; ook de Hoge Woerd krijgt een stip.

Met deze voorstelling van zaken was Van Buchell zijn tijd vër vooruit. Onze 16e- en 17e-eeuwse geschiedschrijvers lieten zich stuk voor stuk benevelen door het „aloude bondgenootschap” tussen Romeinen en Bataven, waarvan Tacitus spreekt en dat na de opstand der Bataven in 69 na Chr. weer zou zijn hersteld. Zo had Cornelius Aurelius een in 1502 bij Leiden gevonden inscriptie waarin sprake is van het herstel van een wapenarsenaal op last van de keizer, opgevat als een treffend bewijs van de vriendschap van de Romeinen voor het Bataafse broedervolk. Junius had *Batavia* ruim opgevat als een min of meer zelfstandig gebied, ingevat door Waal en Gelderse IJssel en gelegen tussen het vrije Germanië en het Romeinse Gallië. Hugo de Groot zou daar in het begin van de 17e eeuw zijn historische staatsleer op bouwen: *Batavia*-Holland had zijn souvereiniteit nooit aan enige vreemde mogendheid verkwanseld. Misschien was het voor Van Buchell als Utrechter makkelijker om aan de bedwelming van de Bataafse mythe te ontkomen en te zien dat de bisschopsstad altijd aan Rome onderworpen was geweest. *Batavia* maakte deel uit van het Romeinse rijk en de grens van dat rijk liep langs de Rijn. In de legerkampen rond Utrecht, zo concludeert hij na zijn bezoek aan Vechten in 1589, leefden ooit „Romeinse soldaten, die daar waren gelegerd om de oever van de Rijn te verdedigen tegen de barbaren”. Wat jammer dat Van Buchell nooit tot publicatie van zijn inzichten is gekomen - zij zouden baanbrekend zijn geweest 16).

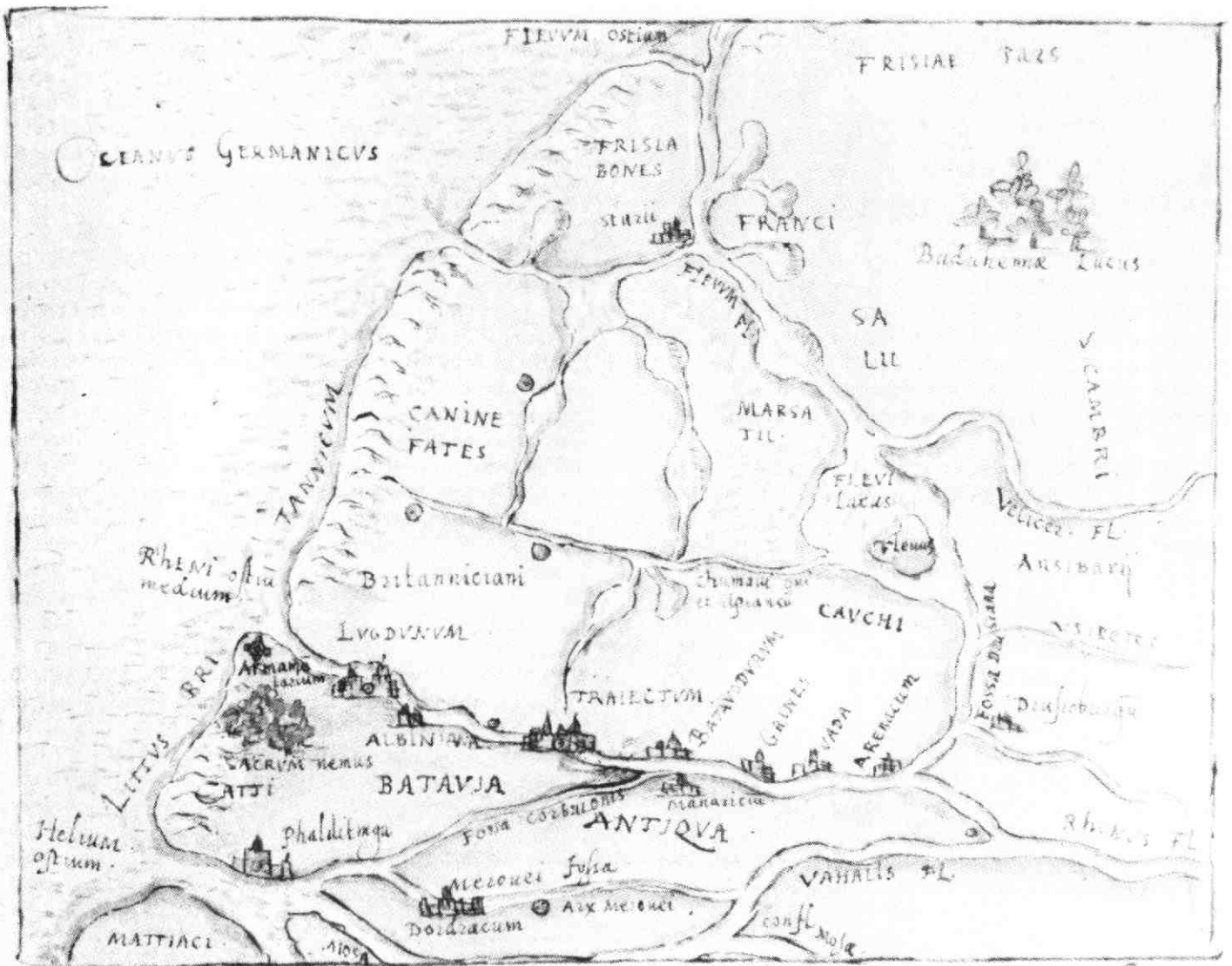
Van Buchell situeert de Hoge Woerd aan de „Herenweg”. Zoals we zagen duikt deze naam op meerdere plaatsen langs

6. Zo moet de munt van Van Buchell er in goede staat uit hebben gezien: een *quinarius* geslagen op naam van de *quaestor* Caius Egnatuleius omstreeks 97 v. Chr.. Voorzijde: gelauwerde kop van Apollo, C.EGNATULEI.C.F. Q; keerzijde: Victoria die een schild beschrijft dat aan een trofee is gehecht, Q en ROMA. (Naar: M.H. Crawford, *Roman republican coinage* [1974] II, pl. XLIII, nr. 4)

15. Het koperen „goudstuk”: Kallee (zie n. 13) 12 met n. 3. - Munt Egnatuleius: J. de Beka en W. Heda, *De episcopis Ultrajectinis*, A. Buchelius ed. (Utrecht 1643) Heda, 7, aant. c, met afbeelding. M.H. Crawford, *Roman republican coinage* (2 dln., Cambridge 1974) I, 332, nr. 333, en II, pl. XLIII, nr. 4.

16. Citaten resp.: *De episcopis Ultrajectinis* (zie n. 15) Heda, 229, aant. h; brief aan De Witt (zie n. 13) 123v; *Diarium*, 215. - Bataafse mythe: zie n. 12. - Inscriptie: Cornelius Aurelius, *Batavia sive de antiquo . . . situ, descriptione & laudibus*, B. Vulcanius ed. (Leiden 1586) 34-35.

7. Nederland in de Romeinse tijd volgens Aernout van Buchell. Tekening op de eerste bladzijde van de beschrijving van Utrecht waarmee zijn dagboek begint. De schets toont ons de toen gangbare localisaties van Romeinse rivier-, plaats- en volksnamen zoals deze overgeleverd waren in de antieke bronnen; duidelijk herkenbaar zijn o.a. *Caninefates* en *Batavia*. Bijna alle namen zijn fout geplaatst; zo werd *Lugdunum* tot het eind van de vorige eeuw abusievelijk geïdentificeerd met Leiden. Amsterdam, Haarlem en Alkmaar krijgen ook een stip: ondenkbaar dat die plaatsen in de Romeinse tijd niet reeds bestonden. Opmerkelijk zijn *Grinnes* = Rhenen, *Vada* = Wageningen en *Arenacum* = Arnhem; het bracht Van Buchell tot de opvatting dat de Romeinse versterkingen op beide oevers van de Rijn hadden gelegen. Inderdaad tekent hij het *castellum* van De Meern met een stip ten noorden van de rivier; kennelijk hield Van Buchell de Leidse Rijn voor de oude loop van de rivier.

(Universiteitsbibliotheek Utrecht, hs. 798, dl. I, fol. 4)

de Goudse route tussen Utrecht en De Meern op. Blijkens het kaartje van afb. 8 werd ook het gedeelte tussen de Groenedijk en de Zandweg (tegenwoordig gevormd door het noordelijke deel van de Castellumlaan en de Woerdlaan) wel „den heeren wech” genoemd. Kennelijk heeft Van Buchell dit gedeelte op et oog, wanneer hij de vindplaats aanduidt. Want zoals dezelfde afbeelding toont, stond hier het kruis dat hij als een nadere plaatsbepaling noemt. Dat kruis zou herinneren aan de dood van een „voornaam persoon” of „prins” (*princeps*). Het lijkt erop dat Van Buchell op het moment dat hij deze zin in zijn dagboek neerschreef, niet wist voor wie het kruis was op-

gericht; uit het monument zelf was dat kennelijk niet op te maken. Na het schrijven van de geciteerde passage („Niet ver . . . heeft gestaan”) heeft Van Buchell zijn pen neergelegd en is hij schijnbaar gaan nazoeken om welk persoon het zou kunnen gaan. Want na de beschrijving van zijn vondsten komt Van Buchell op het kruis terug en gaat hij in een wat donkerder kleur inkt verder: „Hier, op de plaats waar een stenen kruis te zien is, werd bisschop Willem van Mechelen gedood in een gevecht tegen de Hollanders”. Het verhaal van de onfortuinlijke bisschop, die in 1301 sneuvelde tegen een monsterverbond van Hollandse en Stichtse edelen en de stad Utrecht,

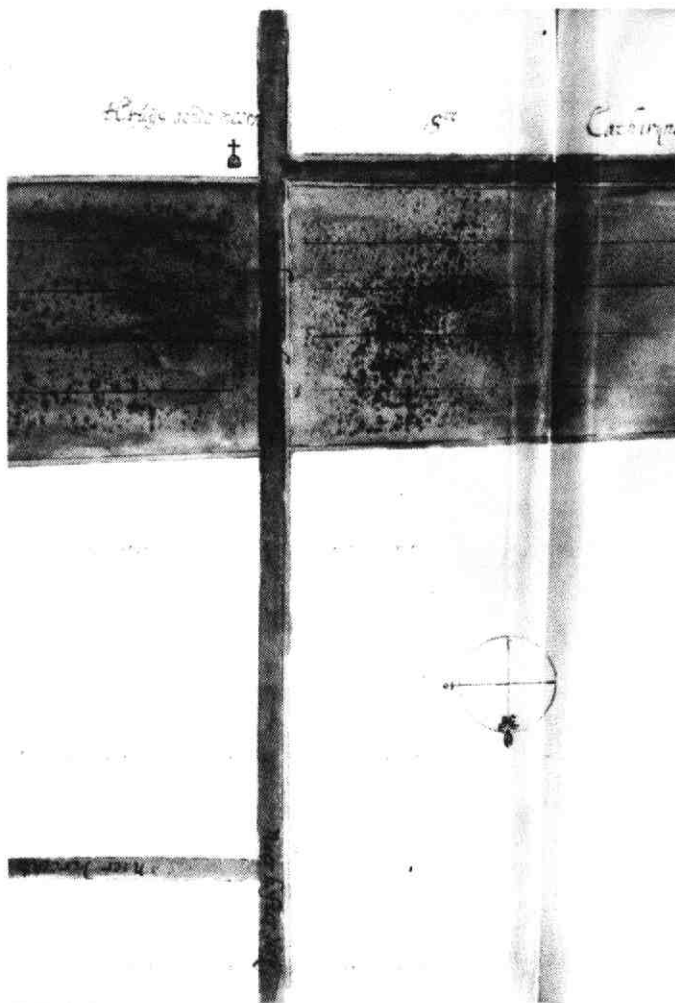
17. „Herenweg” is vertaald uit Van Buchells *via militaris*. Hij lijkt even alsof hij in de oude valkuil van „heer-” ofwel „legerweg” is gevallen; deze heeft er o.a. toe geleid dat de Groenedijk/Herenweg tot voor kort vrij algemeen als een oude Romeinse weg tussen de Hoge Woerd en Utrecht werd opgevat. Maar ik geef onze geleerde het voordeel van de twijfel en vat *militaris* op als bijvoeglijk naamwoord van *miles* („soldaat”) in de bijzondere betekenis van „ridder”. De term zou dan kunnen verwijzen naar de „riddersmannen” die aanvankelijk met de schouw van de openbare herenwegen waren belast (vandaar ook „ridderschouw”). Zie Storm

viel in allerlei versies te lezen in laat-middeleeuwse kronieken. Over de precieze plaats van het kruis, over de tijd en achtergronden van zijn oprichting, over de „kruisakkers” en wat dies meer zij, is inmiddels zo veel aardig materiaal beschikbaar, dat wij dit verder laten rusten voor een volgend nummer 17).

Het is te betreuren dat Van Buchell niet wat meer bekendheid heeft gegeven aan zijn vondsten en waarnemingen op de Hoge Woerd. Dat er überhaupt iets verscheen, hebben we te danken aan zijn vriend Gijsbert Lapp van Waveren, die na de dood van Van Buchell eindelijk het steeds weer bijgewerkte manuscript van *Over de Utrechtse bisschoppen* persklaar kon maken. Het is niet veel wat we daar over diens Romeinse vondsten lezen, weggestopt in enkele verspreide kanttekeningen bij Beka en Heda. Die paar korte notities leren ons wel dat Van Buchell tot op het laatst is doorgegaan met het regi-streren van vondsten in Vechten en De Meern - en als het even kon, lijfde hij ze bij zijn verzameling in. Blijkens zijn latere dagboek bleef hij een hartstochtelijk verzamelaar van Romeinse munten; nog in april 1641, een paar maanden voor zijn dood, noteert hij enkele aanwinsten, o.a. uit Vechten, en wisselt hij numismatische gegevens uit met het fenomeen Anna Maria van Schuurman. En dan is er, bij wijze van toegift, ook nog een berichtje uit De Meern; aan het eind van maart 1639 noteert Van Buchell met trillende hand in een curieus mengsel van Nederlands en Latijn: „Op de Hogewoert gevonden eenige fundamentum van gebautselen van duyfsteen, oock eenige steenen *cum inscriptione* [= met de inscriptie] EX GER INF, oock medaillien van silver, *ut mihi narrabat dominus Lappius* [zoals heer Lapp mij vertelde]”. De aanleiding tot deze vondsten, die hem door Lapp van Waveren werden gerapporteerd - zelf trok Van Buchell er reeds lang niet meer op uit -, laat zich raden. Men was uit op de tufsteen die hier in grote hoeveelheden te vinden was; deze „duyfsteen” werd vermalen tot tras, die men gebruikte om metselspecie watervast te maken. Doorgaans haalde men de tufsteen uit Duitsland, maar de aanvoer was in de 17e eeuw regelmatig gestremd door oorlogsomstandigheden. De nijvere Nederlanders hebben toen in eigen land een goed alternatief gevonden in de muurresten van de Romeinse *castella*; in korte tijd zijn deze overal tot op de fundamenten weggebroken en daarbij werd blijkbaar het nodige gevonden. Na Van Buchell wordt het stil rond de Hoge Woerd; Vechten was en bleef, althans binnen de provincie Utrecht, de Romeinse vindplaats *par excellence*. Pas twee eeuwen later horen we weer berichten over graverijen en vondsten in De Meern 18).

Ik draag dit artikel op aan Dick Gravendeel. Nu het tijdschrift dat hij vanaf de wieg heeft grootgebracht, op eigen benen is komen te staan, kan ik slechts de hoop uitspreken dat het nog een lang leven beschoren mag zijn. Bij mijn onderzoek op het Rijksarchief en de Universiteitsbibliotheek heb ik gemerkt dat ons blad daar hoog aangeschreven staat. Die eer komt in de eerste plaats Dick Gravendeel toe. Bij het schrijven van mijn verhaal heb ik trouwens meer dan eens aan hem moeten denken; er zijn wel wat oppervlakkige overeenkomsten tussen hem en onze Van Buchell. Beiden hebben zij pas na terugtreden uit hun eigenlijke professie hun ware roeping gevonden. Gravendeels belangstelling is aanvankelijk door de

Woerd opgewekt en hij heeft zijn onderzoeken op Nyvelt beëindigd. Maar er zijn ook verschillen. Ik denk alleen al aan de ruwweg 300 pagina's die Gravendeel tussen alle bedrijven in dit tijdschrift schreef. Ik denk ook aan het feit dat er in Utrecht zoiets is als een Bucheliusstraat. Maar gelukkig krijgt de gemeente Vleuten - De Meern nog ruimschoots de gelegenheid om dit verschil goed te maken.

8. Kaartje van een perceel land „aende Meern” gemeten door Marcellis van Oort, 1620. Dit is vanouds het meest vondstrijke deel van de Hoge Woerd; wellicht hebben Van Buchell en De Witt op dit perceel lopen zoeken. Van boven (= zuiden!) naar onder loopt het noordelijk deel van de tegenwoordige Castellumlaan; er staat op „Den heeren Wech”. Links onderaan gaat de Groenedijk „Naer Utrecht”; 't Zand gaat verder „Naer hof ter Wey”. Ongeveer op de plaats van de windroos ligt tegenwoordig de geheel vrijstaande woning Castellumlaan 58. Rechts bovenaan gaat een oprijlaan naar een hofstede; deze lag direct ten noorden van het Castellumpark, dat hier net buiten beeld blijft. „t Cruijs aende meern” moet ongeveer tegenover de meest noordelijke villa van het Castellumpark hebben gestaan en is hier dus iets te ver naar beneden geplaatst. (Gemeentearchief Utrecht, inv. arch. v.h. Gereformeerd Burgerweeshuis, nr. 251, kaart 14)

18. *De episcopis Ultrajectinis* (zie n. 15) Beka, 6, aant. c; Heda, 7, c-d, 14, b, 227, h. *Notae quotidianae* (zie n. 1) 30, 90 (De Meern), 120, 121. - H.M.J. Müter, „Gijsbertus Lap van Waveren, historicus te Utrecht, 1596-1647” in: *Archief voor de geschiedenis van de katholieke kerk in Nederland* 1 (1959) 169-239. - S. van Leeuwen, *Batavia illustrata* ('s-Gravenhage 1685) I, 181, vermeldt het uitgraven van Romeinse fundamenten te Voorburg in 1626 of 1628, „om den duyf, ofte trassteen”. - C.A. Kalee, „Opgravingen op de Hoge Woerd in De Meern, 1830-1973” in dit tijdschrift, 2 (1982) 59-80, inz. 59-60.